

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
Навчально-науковий інститут педагогіки
Кафедра педагогіки

Освітньо-кваліфікаційний рівень – **магістр**

Дипломна робота на тему:

**«МУЗЕЙНА ПЕДАГОГІКА ЯК ЗАСІБ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ»**

Виконала:

студентка VI курсу, 61 групи

напряму підготовки 8.01010201

Початкова освіта

денної форми навчання

Софієнко Ірина Олександрівна

Керівник: кандидат педагогічних наук,

доцент

Сидорчук Нінель Герандівна

Рецензент: кандидат педагогічних

наук, доцент кафедри

методики викладання

навчальних предметів

Житомирського ОШПО

Журба О. В.

Допущено до захисту рішенням кафедри педагогіки

Протокол №19 від 30 квітня 2014 року

Завідувач кафедри педагогіки

доктор педагогічних наук, професор

О. Є. Антонова

Житомир – 2014

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ПРОБЛЕМА МУЗЕЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ У КОНТЕКСТІ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.
1.1. Сутнісна характеристика проблеми екологічного виховання молодших школярів	ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.
1.2. Історичний та теоретичний контекст проблеми музейної педагогіки	ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.
1.3. Психолого-педагогічна характеристика учнів молодшої школи	25
1.4. Характеристика екологічних музеїв України та зарубіжжя	31
Висновки до першого розділу	41
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ МУЗЕЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ.....	43
2.1. Особливості організації екологічного виховання засобами музейної педагогіки.....	43
2.2. Результати дослідження вражень молодших школярів після відвідування екологічного музею.....	47
2.3. Перспективи розвитку екологічного виховання та навчання молодших школярів засобами музейної педагогіки.....	51
Висновки до другого розділу.	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	73
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність та доцільність дослідження. Проблема екологічної освіти і виховання є надзвичайно актуальною в наш час. Суспільству сьогодні потрібні виховані, грамотні та культурні в екологічному відношенні люди. Усвідомлюючи, що людство не може не втручатися в природу, маємо шукати нові шляхи, технології виробництва, за яких припиниться необдуманий та безвідповідальний тиск на навколишнє середовище, будуть враховуватись вимоги екологічних законів. Саме тому так важливо розпочати екологічне виховання з дитячого віку.

Ось чому зараз перед учителями та вихователями стоїть завдання екологічної освіти і виховання молоді, а починати слід з найменших школярів, урахувавши їх морально-психологічні особливості. Діти цього віку сприймають на віру все сказане вчителем, його думка є для них більш вагомим, ніж думки друзів-однолітків, інших дорослих. Вони більш емоційні, ближче до серця сприймають негаразди інших, сильніше співпереживають.

В умовах екологічної кризи стає актуальним питання розвитку і вдосконалення екологічного виховання учнів відповідно до потреб особистості і суспільства. Важливим засобом екологічного виховання є музей, спрямований на актуалізацію особистої причетності, емоційної сфери, формування мотивів екологічного змісту, що забезпечує систематизацію світоглядних установок учнів. Сьогодні музей – це науково-просвітницький, освітній заклад, який ставить перед собою, окрім специфічних професійних завдань, також широкі науково-освітні, естетичні та виховні завдання. Можна стверджувати, що сучасний музей – це своєрідний центр духовної культури майбутнього. Таке розуміння ролі і місця музею в останні десятиліття зробило актуальним сприйняття музею, як цілого соціального інституту з його багаточисельними функціями, напрямками, формами в їх органічній взаємодії. З основних напрямків

музейної діяльності особливо визначається його наукова, експозиційна та освітньо-виховна діяльність. Але сучасний музей чітко реагує на всі соціальні та економічні зміни, які відбуваються в суспільстві. Зміна економічних умов та життєвих орієнтирів змінила самі основи музейної діяльності. Музеї вже не обмежуються лише науковими чи освітньо-виховними завданнями. Вони стають важливими чинниками світової економічної стратегії в туристичній галузі, що примушує їх постійно розвивати систему створення нових програм і форм музейної діяльності, однією з яких є музейна педагогіка.

Природне середовище було, є і буде незмінним партнером людини в її повсякденному житті. Ми черпаємо із скриньки природи всі наші багатства. Природа, її краса і велич залишаються нашим головним скарбом, нашою святинею, якій непідвладні час, мода.

Музейна педагогіка, як один з напрямів діяльності музею, стає все більш усталеною в практиці духовно-морального, цивільно-патріотичного, історико-краєзнавчого виховання особистості дошкільника, молодшого школяра, підлітка чи юнака в єдиному освітньому процесі. Прагнення до гуманітарного оновлення освіти, орієнтованого на співробітництво музею і дитячого садка чи школи, на створення аматорських шкільних тематичних музеїв, принципи орієнтації на вікові особливості музейної аудиторії, взаємозв'язку школи і музеїв, підготовки юного покоління до дорослого життя через гру і за допомогою музейних засобів детермінують суть освітньої парадигми ХХІ століття.

Мета дослідження – вивчити та узагальнити теоретичний та практичний досвід реалізації екологічного виховання учнів початкових класів засобами музейної педагогіки.

Об'єкт дослідження – процес екологічного виховання учнів початкової школи .

Предмет дослідження – музейна педагогіка як засіб екологічного виховання молодших школярів.

Гіпотеза дослідження: використання музейної педагогіки як засобу екологічного виховання молодших школярів буде значно ефективнішим за наступних педагогічних умов:

1) врахування вікових і психологічних особливостей дітей молодшого шкільного віку при відвідуванні музеїв;

2) оптимального використання моделі музейно-педагогічного процесу, що забезпечує підвищення ефективності екологічного виховання молодших школярів.

3) використання спеціально укладеної системи проведення музейних занять.

Відповідно до поставленої мети та гіпотези дослідження визначені **завдання дослідження:**

1. Здійснити історико-теоретичний аналіз досліджуваної проблеми.
2. Дати характеристику екологічних музеїв України та зарубіжжя.
3. Розробити та впровадити елементи музейної педагогіки у систему екологічного виховання учнів початкової школи.

4. Проаналізувати ефективність впровадження елементів розробленої методики у навчально-виховний процес початкової школи.

Методи дослідження: *теоретичні* – для вивчення й аналізу науково-педагогічної та психологічної літератури з проблеми використання музейної педагогіки як засобу екологічного виховання молодших школярів, аналізу поняттєво-термінологічної системи; *емпіричні* – вивчення й узагальнення педагогічного досвіду, спостереження за навчально-виховним процесом, проведення педагогічного експерименту; *статистичні* – для якісного та кількісного аналізу результатів експериментальної роботи.

Експериментальна база дослідження. Дослідницько–експериментальна робота виконувалася на базі Київської спеціалізованої школи № 43 з поглибленим вивченням предметів суспільно-гуманітарного циклу «Грааль». Всього дослідженням у 2013/2014 роках було охоплено 60 учнів 3-х класів.

Наукова новизна здобутих результатів дослідження полягає в тому,

щообґрунтовано й експериментально перевірено методичні основи музейної педагогіки у процес екологічного виховання учнів початкової школи.

Практичне значення полягає у тому, що розкрито нові функції музейної педагогіки; визначено роль музейного педагога у системі "школа-музей"; підвищено ефективність екологічного виховання в системі формування соціокультурного і освітнього середовищ сучасного міста через організацію спеціально розроблених заходів, розроблено спільні форми роботи музею та школи.

Апробація: Результати дослідження були опубліковані у збірниках наукових праць:

1. Софієнко І. Музейна педагогіка як засіб екологічного виховання молодших школярів // Модернізація вищої освіти в Україні та за кордоном: збірник наукових праць/ за заг. ред. д.п.н., проф. С. С. Вітвицької, к.п.н., доц. Н. М. Мирончик. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – С. 357-359.

2. Софієнко І. Народний потенціал музейної педагогіки // Парадигма етнокультурологічної спрямованості педагогічного середовища Поліського регіону: збірник наукових праць/ за ред. О. С. Березок, О. М. Власенко. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – С. 83-85.

Структура та обсяг роботи Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, списку використаних джерел (70 найменувань), 9 додатків (на 8 сторінках), 4 таблиць, 4 рисунків. Загальний обсяг дослідження – 88 сторінки (з них 72 – основний текст).

Висновки до першого розділу

Форми і методи виховного впливу, що застосовуються на кожному з етапів формування екологічно доцільної поведінки молодших школярів, спрямовані на розв'язання педагогічних завдань. Виховання потребує подальшої розробки комплексу завдань та екологічних проєктів для формування екологічно доцільної поведінки у взаємодії школи і сім'ї.

Процес їх активного впровадження відбувається як би «знизу», ініціатива виходить від практиків: з одного боку, це працівники музеїв, що намагаються привернути до себе основну категорію відвідувачів – дітей і студентів, з іншого – педагоги, які використовують інноваційні педагогічні технології із залученням музейних колекцій. Використання потенціалу музейної педагогіки цікавить на сьогодні значну кількість науковців, педагогів, працівників музеїв та представників громадських об'єднань, що свідчить про актуальність проблеми і вимагає організаційного вирішення на державному рівні.

Молодший шкільний вік є найбільш відповідальним етапом шкільного дитинства. Основне завдання дорослих на цьому віковому етапі дитини - створення оптимальних умов для розкриття та реалізації можливостей дітей з урахуванням індивідуальних особливостей кожної дитини. А це неможливо забезпечити без серйозної, грамотно вибудованої діагностичної роботи психолога початкової школи.

Важливим аспектом застосування музейної педагогіки на практиці є ефективний підбір методів та прийомів проведення нестандартного уроку, які специфічні за своїм характером, оскільки не лише спрямовують у дітей процеси естетичного сприймання світу, абстрактного та асоціативного мислення, а й розвивають їхню особистісну сферу, відчуття власного “я”. Також важливе створення умов для усвідомлення людиною своєї історичної ідентичності, місця в історичному часі й соціальному просторі, зв'язку сучасного з минулим та майбутнім – розвитку історичної свідомості людини. На нашу думку, це завдання особливо актуальне для формування світогляду

дитини, яка шукає своє місце і свою роль в історичному процесі. Сутність музейного впливу полягає у створенні образу відповідної епохи (картини світу) на основі культурних цінностей – музейних предметів.

Проведене дослідження не вичерпує означеної проблеми. Подальшого наукового пошуку потребує питання визначення форм, методів та засобів формування екологічного виховання молодших школярів.

Висновки до другого розділу

В умовах зміни сучасної парадигми виховання актуальним стає гуманістичний підхід у взаємодії вчителя і учня, який сприяє формуванню не тільки практичних навичок дитини (лічба, читання, письмо), а й розвитку духовних, соціальних, моральних і культурних цінностей.

Досліджувані діти 3-Б класу із задоволенням відвідали музей води, мають позитивні враження та будуть по іншому відноситися до значення води загалом. Також, можемо вказати на те, що частіше потрібно водити дітей до музеїв та проводити екскурсії, діти стають більш обізнаними та по іншому відносяться до життя.

Музей при закладі освіти – один із важливих засобів удосконалення процесу комплексного виховання учнів, розширення їх кругозору, розвитку пізнавальних інтересів та здібностей. Він допомагає встановленню міжпредметних зв'язків між навчальною і позакласною роботою.

Музейний куточок - це особлива структура в школі. Вона є відправною і кінцевою точкою практично будь-якої справи.

Музейний куточок - це сполучна ланка для всіх напрямків роботи школи.

Музейний куточок - це не тільки центр пам'яті школи, тому ми хочемо, щоб не тільки учні, а й ветерани праці, батьки, просто жителі нашої місцевості стали частими гостями в музеї.

Отже, музей – це інститут людської спільноти, що є засобом свідомого цілеспрямованого залучення людей до культурної спадщини минулих часів і займає особливе місце в житті людства. Об'єктами сучасного музеєзнавства є як загальносвітові, загальноукраїнські культурні святині, так і пам'ятки місцевого значення, особливо ті, що недостатньо вивчені та відомі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Наказ Міністерства освіти і науки України від 05.05.2008 № 368 “Про підсумки проведення огляду музеїв при навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України”.
2. Агейкіна Р. В. Екологічне виховання: досвід організації / Р. В. Агейкіна // Виховна робота в шк. – 2005. – Січ. (№ 1). – С. 28-29.
3. [Безлюдна Н.](#) Психолого-педагогічні основи екологічного виховання учнів початкової школи [Електронний ресурс] / Н. Безлюдна // [Психолого-педагогічні проблеми сільської школи](#) . – 2013. – № 46. – С. 221-225.
4. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2-х кн. Кн. 1: Особистісно-орієнтований підхід: наук. видання. / І. Д. Бех – К.: Либідь, 2003. – 280 с.
5. Бондар М. М. Нариси музейної справи. – К.: КДУ ім. Т. Шевченка, 1959. – 192 с.
6. Буланый І. Г., Явтушенко І. Г. Музей на общественных началах. – М: Профиздат, 1985. – 206 с.
7. Буринська Н. Досвід формування екологічної свідомості в учнів / Н. Буринська / Біологія і хімія в шк. – 2008. – С. 43-45.
8. Василенко Г. Екологічна освіта та виховання / В. Василенко // Початк. шк. – 2007. – № 6. – С. 6-8.
9. Ващенко Л. М. Управління інноваційними процесами в загальній середній освіті регіону: монографія / Л. М. Ващенко. – К.: видавниче об'єднання «Тираж», 2005. – 380 с.
10. Велика Л. П. Музейне експозиційне мистецтво. – Х.: ХДАК, 2000. – 160 с.
11. Верменич Я. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – 516 с.
12. Висоцька О. Є. Екологічна культура особистості на основі формування індивідуальної свідомості / О. Є. Висоцька // Відкритий урок. – 2003. – №13/15. – С.73-76.

13. Вороніна Л. Взаємодія школи й сім'ї в екологічному вихованні / Л. Вороніна // Шк. світ. – 2005. – № 18-19. – С. 3-25.
14. Гайда Л. А. Музей у навчальному закладі / Л. А. Гайда. – К.: Шк. світ, 2009. – 128 с.
15. Галкин П. И. Основы советского музееведения. – М. Госкультпросветиздат, 1955. – 375 с.
16. Галузинський В. М. Педагогіка: теорія та історія: навчальний посібник для студентів вузів. / В. М. Галузинський, М. Б. Євтух – К.: Вища школа, 1995. – 237 с.
17. Ганнусенко Н. І., Омельченко Ю. А. Учбовий план і програма курсу «Методика музейної роботи у школі». – К.: Міністерство народної освіти УРСР, 1990. – 26 с.
18. Ганнусенко Н., Ляпін О., Мацейків Т. Шкільні музеї: посібник для вчителя. – К.: Радянська школа, 1991. – 110 с.
19. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 374 с.
20. Грицишина Т. Виховання екологічної культури під час походів молодших школярів / Т. Грицишина, С. Фокін // Почат. освіта. – 2001. – Квіт. (№ 16). – С. 7.
21. Даценко Г. Екологічна освіта як аспект гуманізації шкільного навчання та виховання / Г. Даценко // Біологія. – 2007. – № 10. – С. 5-6.
22. Дерик Р. А. Музей – історичний скарб народу. Методичний посібник. – Ужгород: Гражда, 2007. – 68 с.
23. Дробна Н. Технології музейної педагогіки // Директор школи. (Шкільний світ). – № 9, березень, 2011. – С. 24-25.
24. Другий Всеукраїнський музейний фестиваль “Музеї у сучасному поліетнічному світі”: каталог учасників / [упор. Н. І. Капустіна, В. М. Бекетова, Ю. М. Малієнко]. – Дніпропетровськ, 2008. – 102 с.
25. Жук Л. Сучасні освітні технології в музейній педагогіці // Виховна робота в школі. (Шкільний світ). – № 9, вересень 2013. – С. 7-9.

26. Зарипова М. Д. Формы и методы экологического воспитания учащихся [Текст] / М. Д. Зарипова // Молодой ученый. – 2014. – №1. – С. 524-525.
27. Историчне джерелознавство: Навчальний посібник / ред. Я. Калакури. – К.: Либідь, 2002. – 486 с.
28. Караманов О. В. "Педагогічний марафон" як форма ефективної організації взаємодії з учнями у музейному просторі / О. В. Караманов, І. В. Ласкій – // Роль музеїв у культурному просторі України й світу: стан, проблеми, перспективи розвитку музейної галузі: загальноукр. наук. конф.: збірник матеріалів. – Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2009. – 608 с.
29. Кедрина Т. А. . Музей и школа. – Москва: Просвещение, 1985.
30. Климишин О. С. Природнича музейна термінологія: словник-довідник. – К.: НАНУ. Державний природничий музей, 2003 – 244 с.
31. [Колток Л.](#) Принцип гуманізму як домінанта екологічного виховання молодших школярів у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського [Електронний ресурс] / Л. Колток // [Психолого-педагогічні проблеми сільської школи](#). –2012. – № 41. – С. 151-155.
32. Коновалова М. С. Методичні поради щодо організації та проведення екскурсій зі школярами. – Харків: обласна станція юних туристів, 2006. – 12 с.
33. Коссова И. М. Культурно-образовательная деятельность музеїв // Институт переподготовки работников искусства, культуры и туризма Российской Федерации. Сборник трудов творческой лаборатории «Музейная педагогика» кафедры музейного дела. – М., 1997. – 121 с.
34. Крюкова О. В. Формування екологічно доцільної поведінки молодших школярів / О. В. Крюкова // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. – Збірник наукових праць. – Київ-Житомир: Вид-во Волинь, 2003. – Кн. I. – С. 289-296.
35. Кузь В. Г. Наукові основи організації педагогічного процесу в навчально-виховному закладі "Школа – Дитячий садок": монографія. /

- В. Г. Кузь – К. : Науковий світ, 2001. – 79 с.
36. Кушнір Л. І. Музейна програма «Віконце в історію». – Кіровоград: обласний краєзнавчий музей, 2008. – 27 с.
37. Левыкин К. Г., Хербст В. Музееведение: Учебное пособие. – М.: Высшая школа, 1988. – 431 с.
38. Маньковська Р. В. Музейництво в Україні. – К.: Інститут історії НАНУ, 2000. – 140 с.
39. Матеріали 2-го Круглого столу «Проблеми і перспективи розвитку музеїв ВНЗ України». Тези доповідей. / В авт. ред. – 23-24 лист. 2007р. – К.: Державний політехнічний музей України, 2007. – 92 с.
40. Медведєва І. М. Розвиток музейно-педагогічної діяльності: навч. посіб. / Донбаська держ. машинобудівна академія. — Краматорськ: ДДМА, 2009. – 60 с.
41. Мезенцева Г. Г. Музеезнавство. – К.: Вища школа, 1980. – 120 с.
42. Митрофанова Т., Мойсеєнко С. Культурно-просвітницька діяльність Національного заповідника «Хортиця» та сучасне рекреаційне навантаження об'єкта культурної спадщини України // Заповідна Хортиця: Збірник праць співробітників заповідника. – Запоріжжя: Дике поле, 2006. – 304 с.
43. Музей и школа. Пособие для учителей. (Ванслова В. Г., Ломунова А. К. Павлюченко Э. А. / под общей редакцией Кудриной Т. А.). – М.: Просвещение, 1985. – 192 с.
44. Музей і сучасність / ред. Ковтанюк Н. Г. – К., 1989. – 101 с.
45. Музей: история и современность / ред. Куликов В. И. – Ижевск: Удмурдский институт истории, 2000. – 267 с.
46. Музейний простір України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: – <http://prostir.museum/>. – Дата доступу – 20 вересня 2010 року.
47. Нестеренко В. І. Музейна справа: основні етапи підготовки екскурсій по музейній експозиції. – Черкаси: обласна станція юних туристів, 2001. – 12 с.

48. Нісімчук А. С. Сучасні педагогічні технології: навчальний посібник. / А. С. Нісімчук, О. С. Падалка, О. Т. Шпак – К.: Вид. центр "Просвіта", 2000. – 368 с.
49. Омельченко Ю. И. История музейного строительства на Украине (1917-1932). Автореферат диссертации – К.: КДУ, 1972. – 27 с.
50. Павлютенков Є. М. Моделювання в системі освіти (у схемах і таблицях). – Х.: Вид. група «Основа», 2008. – 128 с.
51. Панкратова Т. Н. Занятия и сценарии с элементами музейной педагогики для младших школьников: Первые шаги в мир культуры: учебно-методическое пособие / Т. Н. Панкратова, Т. В. Чумакова. – М.: ВЛАДОС, 2002. – 160 с.
52. Плохій З. Сучасний зміст екологічного виховання / З. Плохій // Дошк. виховання. – 2008. – № 3. – С. 3-6.
53. [Погрібна Л.](#) Соціокультурні засади екологічного виховання учнів початкової школи [Електронний ресурс] / Л. Погрібна // [Психолого-педагогічні проблеми сільської школи](#). - 2011. – № 39(1). – С. 193-197.
54. Половинко Г. Шляхи підвищення ефективності екологічного виховання школярів / Г. Половинко // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2004. – Квіт. (№ 16). – С. 4-5.
55. Полот Е. С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учебное пособие / Е. С. Полот, М. Ю. Бухаркина, А. Е. Петров; Под ред. Е. С. Полот. – М.: Издательский центр "Академия", 1999. – 224 с.
56. Програма Всеукраїнської виставки "Музейно-педагогічна палітра України". – К.: Педагогічний музей України, 2009. – 4 с.
57. Пусепліна Н. М. Музейно-педагогічна діяльність у системі підготовки вчителя до виховної роботи [Текст]: наукове издание / Н. Пусепліна // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка. Серія: Педагогічні науки: сборник / Полтавський держ. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка. – Полтава, 2007. – Вип. 2

(54). – С. 115-121.

58. Романичева И. Г. Музейное дело: учебное пособие. – Л.: Институт живописи, 1983. – 59 с.
59. [Романченко І](#). Роль книги у вихованні екологічної культури у дітей раннього віку [Електронний ресурс] / І. Романченко // [Бібліотечна планета](#). – 2005. – № 1. – С. 29-31.
60. Рудоміно-Дусятська О. В. Екологічна психологія. Навчальний посібник К.: Інститут післядипломної освіти КНУ ім. Тараса Шевченка. 2001, – 71 с.
61. Рутинський М., Стецюк О. Музеєзнавство: Навчальний посібник. – К.: Знання, 2008. – 428 с.
62. Слостенин В. А. Педагогіка: інноваційна діяльність / В. А. Слостенин и др. – М.: ИЧП Изд-во Магистр, 1997. – 308 с.
63. Соломонова Т. Шкільні музеї в Україні: тенденції і проблеми розвитку // Історія України. – К., 2007. - №45 (541). – с.4-6.
64. Столяров Б. А. Музейна педагогіка. Історія, теорія, практика: Учебное пособие / Б. А. Столяров. – М.: Высшая школа, 2004. – 216 с.
65. Сухомлинські О. В. Цінності в історії розвитку школи в Україні / О. В. Сухомлинська // Цінності освіти і виховання : наук.-метод. зб. – 1997. – С. 3-8.
66. Український музей при навчальному закладі: історія і сучасність: матеріали обласної науково-методичної конф., 4-5 вересня 2007 р., Кіровоград / Ред. Л.А.Гайда. – Кіровоград: Видавництво КОІППО імені Василя Сухомлинського, 2008. – 148 с.
67. Цибко С. Музейна педагогіка в навчально-виховному процесі. // Директор школи (Шкільний світ). – №3, березень 2011. – С.91-93.
68. [Черновол Н](#). Морально-естетична основа екологічного виховання особистості (з досвіду педагогів і психологів) [Електронний ресурс] / Н. Черновол // [Психолого-педагогічні проблеми сільської школи](#). – 2012. – № 41. – С. 216-223.
69. Чирич Л. М. Відображення сучасного стану інноваційних освітніх

закладів Дніпропетровщини в музейному зібранні // Роль музеїв у культурному просторі України й світу: стан, проблеми, перспективи розвитку музейної галузі. – Випуск 11. – Д.: Арт-прес, 2009. – 608 с.

70. Юрєнева Т. Ю. Музей в мировой культуре. – М.: Русское слово, 2003. – 532 с.